

călătoria în Orient, care marchează începuturile unei vieți ascetice și intelectuale, apoi revenirea trecătoare în capitală, ca om de carte angajat într-un vast program de tălmăciri ale *Scripturii* și, nu mai puțin, ca dascăl spiritual al unui grup de discipoli aleși. În sfârșit, stabilirea definitivă la Betleem — zăbavă rodnică în citorii de tot felul —, unde avea să-și sfârșească zilele înainte de a fi înfrânt pacea.

Alte capitole ale lucrării au un caracter sistematic, în sensul că în ele se examinează, pe rând, activitatea de traducător și de exeget a lui Hieronym, apoi contribuțiile lui ca istoric al propriei vremi, ca epistolograf și ca polemist. În încheiere, cercetarea poartă asupra valorii operei ca document al amurgului lumii vechi, asupra răspunderii creștinilor în căderea imperiului, schițându-se și o comparație între Hieronym și Augustin: „le docteur et le pasteur”.

Toate aceste grave subiecte sînt, firește, abia atinse în puținele pagini pe care autorul le avea la dispoziție. N-avem deci a căuta în carte mai mult decît indicații sumare despre probleme a căror deslușire ar fi cerut mai multă luare-aminte și mai mult răgaz. Oricum, pentru o primă luare de contact cu opera și cu personalitatea unui părinte al bisericii reprezentativ în mai mult de o privință, lucrarea profesorului Testard e o bună călăuză. Interesul ei e sporit de *textele alese* care completează volumul (130 de pagini din 240, cite numără în-tregul), a căror parcurgere oferă cititorului posibilitatea unei apropieri neînfrizate de scrisul autorului cercetat. E vorba de lungi pasaje spicuite mai ales în corespondență, interesante pentru poziția lui Hieronym în cîteva probleme controversate de dogmă și de comportare, pentru informațiile istorice cuprinse în ele, dar mai ales pentru înțelegerea nemijlocită a omului și a scriitorului. În ciuda unor însușiri puțin comune și a meritelor incontestabile, omul — de ce n-am spune-o — nu-i simpatic. Cît privește scriitorul, sper să nu scandalizez pe nimeni mărturisind că-i prefer pe Seneca ori pe Tacit.

D. M. Pippidi

LLOYD W. DALY, *Contributions to a History of Alphabetization in Antiquity and the Middle Ages*, Bruxelles, 1967, 99 p. (Collection Latomus, vol. XC.)

Închinată memoriei magistrului W. A. Oldfather, inițiatorul excelentului *Index Apuleianus* din 1934 (la care a colaborat și discipolul), cartea lui Daly tratează un subiect în aparență minor: utilizarea ordinii alfabetice în cataloage și în liste de tot felul constituie o temă importantă doar pentru bibliotecari, lexicografi, bibliografi etc. Cînd însă textele pot fi emendate sau mai bine interpretate ținînd seamă de alfabet, ne convingem că problema nu e chiar atît de lipsită de însemnătate. Iată două exemple. În *Corpus inscr. Lat.*, 2, 2477, găsim o listă de zece orașe din Spania; primele șapte încep, la rînd, cu literele *a, b, c, e, i, l*, ultimele două cu *q* și *t*; pe locul al optulea se citește *Aebisoc*, întrerupîndu-se șirul alfabetic: *c* împedează că trebuie acceptată corectura *Nebisoc*. În listele de nume ale diverselor fructe date de Macrobiu, de pildă la struguri (*Saturnalia*, 3, 20, 7), primele 22 de specii sînt în ordine alfabetică de la *aminea* pînă la *uariola*, după care urmează *lagea*: evident, nu e al 23-lea soi, ci un atribut al numelui precedent (deci *uariola lagea*). Amintesc și „dezordinea” din lexiconul lui Suidas (păstrez denumirea tradițională din motive... morfologice), unde după δ vin α , ϵ , ζ , η , ι , după ξ vin \omicron și ω , după τ vin σ și υ ; explicația e cunoscută de mult (autorul — sau autoarea — urmează pronunția vremii sale), dar poate mai puțini știm că aceste ϵ și ι din ordine alfabetice datorăm denumirile de *epsilon*, *omicron*, *omega* și *ypsilon*, pentru a le deosebi, adică, de omofonele învecinate. Precum se vede, o lucrare ca a lui Daly nu era superflua.

Studiul epuizează, în granițe rezonabile, materialul oferit de antichitate, semnalează faptele importante din evul mediu și se oprește, în principiu, la apariția tiparului.

În introducere (p. 9–14), Daly subliniază posibilitatea „alfabetizării” pentru limbile care folosesc scrierea feniciano-greco-romană (și cele derivate din ea, ca scrierea chirilică), spre deosebire de scrierea chineză de exemplu, unde caracterele se clasifică în dicționare etc. fie după pronunția cuvintului, fie după forma ideogramei sau după numărul de linii din care e alcătuită fiecare.

Originile alfabetizării (p. 15–26), folosința ordinii alfabetice (p. 27–84) sînt legate mai ales de erudiția alexandrină și de lexicografie, care începe în sec. al III-lea î.e.n. (*Papyrus Hibeh 172*, din anii 270–230), adică mult mai devreme decît se credea. E adevărat că referirile la ordinea alfabetică nu sînt prea frecvente în antichitate, dar faptele sînt destul de abundente: grecii o utilizează, în diverse domenii, începînd din acel secol. E de asemenea normal ca primele liste alfabetice să se rezume la a clasa cuvintele ținînd seamă numai de inițiala lor, ori de primele două litere, rareori de trei. De aceea un text ca al lui Harpocration (sec. I–II e.n., păstrat însă în manuscrise din sec. XIV–XV), în care ordinea alfabetică e cvasiabsolută, e suspect de o „rearanjare” mult ulterioară. În diferite liste din *Istoria naturală* a lui Pliniu, s-a detectat uneori ordinea alfabetului grecesc (al sursei !), de obicei numai după prima literă. Fabulele esopice sînt orînduite (în sec. I–III e.n.) după întîiul substantiv, cîteodată însă și după cuvinte ne semnificative ca *έν*, *ξχων*, *δτε*. Epigramele lui Meleagru, multe piese din *Antologia Palatină*, sentențele extrase din comediiile lui Menandru și ale lui Publilius Syrus sînt și ele în ordine alfabetică: aranjamentul pare posterior lui Aulus Gellius.

Tot în Egiptul ptolemaic și apoi în administrația greco-romană a provinciei apar listele alfabetice de contribuabili: „cataloge” acestea de un tip special le imită pe ale bibliotecii din Alexandria (începute de Calimah).

La Roma, ne putem mira că ordinea alfabetică e prezentă încă din *Asinaria* lui Plaut. (865–866; cf. și 693–694), dar succesiunea alfabetică din manuscrise a comediiilor plautine se datorează, probabil, lui Varro, care le citează în același fel și pe ale lui Naevius (*L. L.*, 7, 107–108). Total neașteptată e ordinea alfabetică în catalogul eroilor din *Eneida* (7, 641 sqq.; numai Messapus e deplasat), descoperită, e drept, abia în 1919! Merită să fie semnalată lista de cuvinte a gramaticului Phocas (*GLK*, 5, 410–439); după cele terminate în vocalele *a, e, o, u*, vin numele care sîrșesc cu *al, um, en, ar, er, ir, or, ur, as, es, is, os, us, az, ex, t*: un autentic dicționar *i n v e r s*!

Alfabetizarea se intensifică neconținut în literatura greacă tîrzie (apotezmele lui Plutarh) și bizantină (*Gnomologium Vaticanum*, florilegiile creștine, *Basilicalele*). Epitoma *Etnicelor* lui Stephanus din Bizanț e în ordine alfabetică absolută, dar evoluția nu e liniară și nici achiziția definitivă: Photius ține seamă numai de prima sau de primele două litere, *Etymologicum Genuinum* (tot din sec. IX) de primele trei, cu secvențe intercalate mai tîrziu.

Glosarele și lexicele latine medievale sînt clasate de obicei tot numai după prima literă, mai rar după două sau trei. Glosarul latino-grec numit al lui Pseudo-Philoxenus grupează cuvintele în ordinea oarecum stranie *A B G () D E F I C () L* etc., iar în așa-numitele *glossae affatim* succesiunea cuvintelor e determinată de prima literă și de prima *v o c a l ă* următoare, astfel că glose începînd cu *fla* și *fra* pot preceda cuvinte începînd cu *fa*. Și colecțiile medievale de proverbe latinești sînt aranjate alfabetic (de obicei numai după prima literă) în rubrici alfabetizate și ele, ca *amicitia, amor, ars* etc.

Numai în parte e ciudat faptul că în cataloagele bibliotecilor medievale nu găsim ordinea alfabetică înainte de sec. al XII-lea: cînd o bibliotecă avea doar o sută sau două sute de volume, găsirea unei anumite cărți nu era o problemă dificilă. Nici în administrația propriuzisă ordinea alfabetică nu e generalizată: abia registrele financiare ale Vaticanului o vor relua, ca și întîiul tratat de contabilitate (al lui Luca Pacioli, Veneția, 1494).

Într-al patrulea capitol (*The Process of Alphabetizing*, p. 85—90), Daly răspunde întrebării firești : de ce nu s-a realizat în antichitate și în evul mediu ordinea alfabetică absolută ? „... such tasks of arrangement could only be carried out with the help of cards or slips such as we use for this purpose. The question may fairly be raised as to whether such an extravagant use of papyrus or parchment may reasonably be supposed to have been made, and I do not think that the question can be answered in the affirmative” (p. 86). Fișele, așa cum le folosim astăzi, apar întâia oară în *Auctorum et Materiarum Index Librorum Graecorum manu scriptorum Bibliothecae veteris Vaticanae alphabetico ordine digestus et tribus tomis distinctus, confectus ab Illmo Dno Leone Alaccio, scriptus a Laurentio Portio eiusdem Bibliothecae Scriptore Graeco* (Allacci moare în 1669) : numele autorilor și titlurile cărților au fost scrise, într-o ordine oarecare (probabil, după așezarea lor în rafturi), pe coli obișnuite, care au fost apoi tăiate în „fișe”, clasate alfabetic și lipite de foile volumelor unde se păstrează și astăzi. Dar cum se proceda înainte ? Se rezerva cite o filă pentru fiecare literă a alfabetului ; pe fiecare foaie erau notate cuvintele sau numele proprii etc. în ordinea în care apăreau în „text” ; când se umplea o filă, se începea alta care, eventual, era intercalată, în momentul legării manuscrisului, la „locul” ei. De aceea în glosare etc. găsim adesea file neumplute pînă la capăt — și de aceea în majoritatea cazurilor listele vechi grupează lemele numai după prima literă.

Daly citează în epilog (p. 91—92) unul din întiile dicționare englezești, *Table Alphabetical* a lui Robert Cowdrey (1604), dar observă că încă în 1570 apăruse cel mai vechi dicționar de rime (al lui Peter Levins), de fapt un dicționar invers, care se ghidează însă după *p r o n n ț i* a silabei (sau silabelor) finale. Abia în 1775 se publică primul index invers în sensul de azi al termenului (Walker, *Rhyming Dictionary*). Înaintea concluziilor (p. 93—96) și a indicelui (cam sumar) de autori și texte (p. 97—99), Daly ne semnalează o curioasă ironie a istoriei ; în plină contemporaneitate, la Alexandria, leagănul antic al alfabetizării, catalogul Bibliotecii Patriarhiei (tipărit în 1945—1947) „ordonează” autorii numai după prima literă : Ἰωάννης, Ἰερόθεος, Ἰσίδωρος, Ἰγνάτιος, Ἰερόνυμος...



Pe marginea acestui interesant, pînă la urmă, studiu, aș însemna citeva ciudățenii, arătînd că nici astăzi „alfabetizarea” nu e identică la toate popoarele ; mă refer, firește, doar la cele care utilizează alfabetul latin. În dicționarele spaniole, *ch* e o literă aparte (deci *chabacano* stă după *cuyo*), ca și *ñ* (deci *gañán* după *ganzúa*) și *ll* (*llaga* după *luz*). Maghiarii consideră, la fel, o literă aparte pe *cs* (deci *csáb* după *cukor*), pe *zs* (*zsák* după *zúg*). În dicționarele germane, *ä*, *ö* și *ü* sînt tratate în trei feluri : fie de-a valma cu *a*, *o* și *u*, fie așezate la sfîrșitul acestora, fie, în fine, ca și cum s-ar scrie *ae*, *oe* și *ue* ; tot așa, *sch* apare cînd separat, cînd înăuntrul lui *s* ; la fel *i* și *j*. Iată de ce *Bäcker* poate fi găsit între *backen* și *Backfisch* sau între *Bad* și *Bafei* ; din același motiv, în excelentul *Nomenclator philologorum* (al lui F. A. Eckstein, Leipzig, Teubner, 1871), de pildă, *Mützell* stă înaintea lui *Mullach*, ca și cum am scrie *Muetzell*. Chiar și în recente dicționare latine se face distincție între *i* și *j* sau între *u* și *v* !

Dar în românește ? lexicografii îl așază pe *ă* aparte, la fel pe *ț* (sau *d* !), *ș*, *ț* ; cataloagele de bibliotecă nu fac însă discriminare între *a*, *ă*, *d*, între *i* și *ț*, *s* și *ș*, *ț* și *ț* (ca să nu mai vorbesc de literele cu semne diacritice din limbile străine).

Vedem așadar că ordinea alfabetică rămîne încă o problemă, la aproape trei milenii de cînd grecii au creat alfabetul, lăsîndu-ne poate cel mai frumos dar, ... în ciuda inspirațiilor pagini ale lui Anatole France din *Le jardin d'Épiqueure*.

Traian Costa